

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Бочаров В. А.

*студент 1 курсу магістратури,
Університет митної справи та фінансів
м. Дніпро, Україна*

Проблематика дотримання та реального захисту прав людини й громадянина на початку ХХІ століття постала однією з центральних для більшості правових систем. Інтенсивний розвиток інститутів прав людини впродовж останнього століття, демократизація та формування громадянського суспільства зумовили появу розгалуженої мережі міжнародних і національних нормативно-правових актів, спрямованих на визнання, гарантування та охорону основних прав, а також на створення ефективних механізмів їх реалізації та відновлення [1, с. 32–35; 3, с. 3–27]. Сучасні демократичні держави на рівні конституцій і законів закріплюють права, свободи й обов'язки людини та громадянина, а також процедурні запобіжники, що забезпечують їх здійснення та судовий контроль. У цьому контексті особливого значення набуває право на захист як ключова складова правового статусу особи [2, с. 118].

Україна виробила розгалужену нормативну базу у сфері поваги до гідності та інших фундаментальних прав, поєднавши конституційні гарантії з інституційними механізмами їх забезпечення. Попри загальну відповідність міжнародним стандартам, практика правозастосування стикається з проблемами, що ускладнюють повноцінну реалізацію положень Основного Закону про гідність, свободу та справедливість [4, ст. 3, 55]. Визнання прав і свобод людини найвищою соціальною цінністю детермінує діяльність державних органів і суспільних інститутів, а гуманістичні доктрини громадянського суспільства, природного права та правової, соціальної й демократичної держави надали цьому вектору ціннісне підґрунтя [12].

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України та запровадження правового режиму воєнного стану суттєво вплинули на всі без винятку правовідносини, організацію публічної влади й гарантії прав людини. Саме тому актуалізувалася потреба у переосмисленні оптимальних моделей захисту прав в екстраординарних умовах, з урахуванням меж допустимих обмежень і посилення позитивних зобов'язань держави [13]. Відповідно до Конституції України, право кожного «будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» є безпосередньою конституційною

гарантією доступу до правового захисту [3, ст. 55]. Доктринально підкреслюється, що йдеться саме про право кожної людини, а його реалізація обмежується лише прямими заборонами, у такий спосіб закріплюючи широкий простір автономії особи у виборі засобів захисту [4, с. 17]. Додатково наголошується на необхідності забезпечити реальну можливість вибору механізму захисту та недискримінаційний доступ до нього в умовах війни [5, с. 16].

Питання співвідношення понять «охорона» та «захист» прав у юридичній науці не має єдиного вирішення. У загальному вжитку «захист» ототожнюється з охороною, зосередженою на запобіганні небезпеці, гарантуванні недоторканності та запобіганні посяганням [7, с. 619]. У спеціально-юридичному сенсі низка авторів розрізняє ці категорії: охорона пов'язується зі створенням умов для нормальної реалізації прав, тоді як захист активується у випадку їх порушення, загрози порушення або перешкод у здійсненні прав [7, с. 186–190; 9, с. 166; 11]. Разом із тим змістовна спільність цілей і методів дає підстави розглядати ці дефініції як взаємодоповнювані елементи єдиного механізму забезпечення прав людини [9, с. 10; 14].

Судова практика та доктрина пропонують різні підходи до визначення способів і форм захисту. Поряд із юрисдикційними (судовими та адміністративними) процедурами значення мають неюрисдикційні моделі – самозахист, звернення до омбудсмена, громадських об'єднань, засобів масової інформації, міжнародних інституцій тощо. Є. Краснов наголошує, що захист – це усунення перешкод на шляху реалізації суб'єктивних прав, у якому беруть участь як публічні органи, так і приватні суб'єкти [11]. І.В. Берестовський підкреслює системний характер діяльності демократичної, соціальної та правової держави у запобіганні порушенням і відновленні порушених прав [14, с. 124–131].

В умовах воєнного стану особливого значення набуває питання меж дерogaцій. Основоположні права і свободи, що становлять ядро правового статусу особи, не підлягають обмеженню навіть за надзвичайних обставин, оскільки саме вони забезпечують існування правової держави та демократичного порядку. Перелік таких прав має вичерпний характер та закріплений у Конституції України; інші гарантії можуть тимчасово обмежуватися лише тоді, коли це прямо впливає з введення воєнного стану і підтверджується законом [5, ст. 3, 64; 20]. Водночас відступ від низки положень міжнародних договорів із прав людини допускається лише настільки, наскільки цього вимагає гострота загрози, за умови офіційного повідомлення та дотримання принципів законності, необхідності й пропорційності [1, с. 32–35].

Зазначені принципи утворюють універсальний «трискладовий тест» для оцінювання допустимості обмежень. По-перше, втручання має спиратися

на закон належної якості, доступний та передбачуваний. По-друге, переслідувати легітимну мету – національну безпеку, публічну безпеку чи охорону прав інших осіб. По-третє, бути необхідним у демократичному суспільстві та пропорційним: влада зобов'язана обирати найменш обтяжливі засоби, доводити реальність загрози й періодично переглядати доцільність запроваджених заходів [1, с. 32–35; 6]. Позитивні зобов'язання держави щодо захисту життя, гідності та фізичної недоторканності не припиняються, а навпаки – посилюються в умовах підвищених ризиків для цивільного населення [5, ст. 27–29].

Соціально-економічні стандарти не втрачають чинності під час війни. Навіть за умови встановлення трудової повинності мають дотримуватися гарантії мінімальної оплати праці, тривалості відпусток та міжзмінного відпочинку, так само як і процесуальні гарантії недискримінації та ефективного оскарження рішень, що обмежують права [20]. У майновій сфері ключовим є принцип справедливої компенсації у випадках примусового відчуження майна для потреб оборони: лише попереднє та повне відшкодування (або подальша компенсація в повному обсязі, якщо попереднє неможливе) відповідає критеріям законності й пропорційності та узгоджується з конституційними засадами захисту власності [5, ст. 41; 20].

Свобода вираження поглядів і доступ до інформації зазнають під час війни певних, але чітко обмежених дерогацій. Будь-які заборони чи обмеження не повинні перетворюватися на приховану цензуру; вони мають супроводжуватися переконливими обґрунтуваннями реальності загроз, підлягати швидкому незалежному перегляду та поважати вимоги недискримінаційності [1, с. 32–35]. Недопустимою є диференціація за політичними, мовними, релігійними чи іншими ознаками, якщо вона не має об'єктивного й розумного виправдання, безпосередньо пов'язаного з легітимною метою [5, ст. 24].

Судовий контроль посідає центральне місце в механізмі правового захисту. Суди перевіряють достатність і належність доказів, оцінюють наявність менш обтяжливих альтернатив, зіставляють інтенсивність втручання з досяжною метою та тестують відповідність рішень принципам рівності й належної мотивації. Значення судового захисту як найвищої форми відновлення порушених прав полягає у забезпеченні максимально можливих процесуальних гарантій і обов'язковості виконання судових приписів [13, с. 161–171]. У такий спосіб реалізується визначений Конституцією імператив ефективного засобу юридичного захисту [5, ст. 55].

Підсумовуючи, захист прав і свобод у період воєнного стану повинен здійснюватися в координатах конституційної законності, необхідності та пропорційності, з презумпцією збереження максимально можливого обсягу свобод і пріоритетом відновлення звичайного правового режиму за першої можливості. Держава зобов'язана підтримувати відкритість процедур,

інституційну сталість та реальну доступність механізмів захисту – як юрисдикційних, так і неюрисдикційних, – забезпечуючи рівний доступ до правосуддя і недискримінаційне ставлення до всіх осіб, незалежно від умов воєнного часу.

Література

1. Пашенко О. Європейські стандарти у галузі прав людини: реалії та перспективи українського законодавства. *Право України*. 2006. № 4. С. 32–35.
2. Соколенко О.Л. Захист прав громадян як основна функція правової держави. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 118–121. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/118.pdf
3. Петришин О.В. До питання про загальнотеоретичне поняття прав людини. *Проблеми законності*. 1997. С. 3–27.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Бойчук Д.С. Щодо питання місця права на захист у системі прав людини. *Проблеми законності*. 2017. Випуск 136. С. 15–20.
6. Кожевнікова А. Засоби захисту прав людини в умовах російсько-українського конфлікту. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 233–242.
7. Сучасний тлумачний словник української мови. За заг. ред. В.В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2011. 1008 с.
8. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186–190. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/8/31.pdf>
9. Савенко М.Д. Національна система правового захисту людини. *Наукові записки*. 2007. Том 64. С. 10–15. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6982/Savenko_Nacional%60na_sy%60stema.pdf?sequence=1&isAllowed=y
10. Краснов Є.В. Особливості судового захисту прав у сфері соціального забезпечення. *Актуальні проблеми теорії трудового права та права соціального забезпечення: монографія / кол. авт.; за заг. ред. Г.І. Чанишевої*. Одеса: Фенікс, 2015. С. 314–328. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5142/Krasnov%20Є.%20V.%20%20%20Osoblivosti%20sudovogo%20zahistu%20prav.pdf?sequ>
11. Берестовський І.В. Захист прав людини і громадянина як функція української держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 124–131.
12. Паршак С.А. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження у контексті правозахисної функції держави. *Європейські перспективи*. 2014. № 7. С. 157–162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2014_7_29

13. Гаврильців М.Т. Захист законного інтересу як передумова на звернення до адміністративного суду: поняття, сутність, види. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридична. Львів: ЛьвДУВС, 2016. Вип. 4. С. 161–171.

14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. Ст. 250.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-557-3-4>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Бошицький Ю. Л.

*кандидат юридичних наук, професор,
ректор,*

*Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Сопілко І. М.

*доктор юридичних наук, професор,
радник ректора,*

*Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

Незважаючи на загальні гарантії прав і свобод людини, закріплені як у міжнародному, так і в національному праві, існують законодавчо визначені обставини, за яких держава може тимчасово відступити від частини своїх зобов'язань щодо їх забезпечення. Зокрема, це стосується періодів надзвичайного стану, коли існує безпосередня загроза життю та безпеці нації.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, стала ключовим чинником радикальних змін у суспільному, політичному та правовому житті держави, а також вплинула на міжнародну спільноту загалом. Безпідставний напад на суверенну державу порушив фундаментальні засади міжнародного правопорядку, принципи добросусідства та норми міжнародного права.

З метою організації належної протидії агресії, керуючись пунктом 20 частини першої статті 106 Конституції України та Законом України «Про правовий режим воєнного стану», Президент України Указом № 64/2022 від 24 лютого 2022 року постановив запровадити воєнний стан на всій території